

Приєднання закарпатських греко-католиків до Української греко-католицької Церкви: відновлення історичних традицій чи черговий шлях провінціалізації Закарпаття?

З 1991 року Закарпаття шукає власну нішу на мапі України. Спираючись на історію, геополітичне розміщення, багатонаціональність і конфесійну розмаїтість край претендував на звання унікального, найзахіднішого регіону України, який є містком до Європи. Ці намагання проявлялися і в пошуку оптимальної моделі статусу – від прагнення автономії через спеціальну самоврядну територію до звичайної області. Нині ситуація виглядає приблизно так: ми не претендуємо на якийсь спеціальний політичний статус, однак залиште нам нашу унікальність, давши можливість нею час від часу «козирнути». Це своєрідний компроміс між Центром і регіоном, який свідчить також, що всі так звані сепаратистські рухи на Закарпатті є міфом, позбавленим підтримки населення. Здавалося б, усе гаразд і проблеми як такої не існує.

Однак протягом останніх 20 років хоч і не спішно, та все ж виношується ідея реформування територіального устрою. Розмови принаймні час від часу ведуться і в пресі, і серед експертів, поки що не надто зачіпаючи широкий загал. Здебільшого йдеться про роздуми з проекцією на майбутнє – після низки реформ, які нині на часі й стосуються більшості населення.

Попри таку «законсервованість» ситуації, все ж очевидні й кроки, які включають Закарпаття у т. з. Західний регіон України (хоч і пропонуються різні його конфігурації), поступово знижуючи його статус та значення й перетворюючи його столицю – Ужгород – на позаштатне провінційне місто. Приклади: утворення апеляційних судів, регіональне керівництво Прикордонною службою, спробу утворення регіональної митниці, перенесення Представництва МЗС, перенесення Представництва Карпатського євро регіону та регіональних дирекцій комерційних компаній, ненадання статусу окремої залізниці Закарпатському відділку тощо. Всі ці кроки -- на користь Львова й поступального руху до реалізації ідеї Західного регіону.

Звісно, такі дії мають, хай і не дуже публічну, підтримку владних кіл галицького суспільства. Питання в іншому: як до цього ставиться закарпатська еліта, передусім політична? Чи вона взагалі відслідковує й аналізує, що відбувається в цій сфері, чи не переймається цим через брак часу або інші клопоти? Взагалі якою ми бачимо долю краю в III тисячолітті? І якщо стосовно питання статусу закарпатці, як завжди, виявили толерантність і здатність до компромісу, то навряд чи так само відреагують на перетворення

краю у глуху гірську провінцію, що прикрасить своєю самобутністю й чотирма кордонами з ЄС будь-яке новоутворення.

Сприяти справдженню ідеї провінціалізації Закарпаття можуть й ініціативи приєднання Мукачівської греко-католицької єпархії до Української греко-католицької церкви. Скажімо, нещодавно в Ужгороді презентували новоутворену структуру з промовистою назвою – Закарпатська греко-католицька спілка імені владики Івана Марґітича.

Переважна частина наших краян навряд чи помітила таку подію, навіть незважаючи на медіапідтримку одного з інформаційних порталів. Та й навряд чи висловлені ініціативи будуть серйозно сприйняті офіційною церковною ієрархією як Мукачівської єпархії, так і Святого Престолу, якому вона підпорядкована.

Та, оскільки група людей висунула певні ідеї, прагнучи історичної справедливості, спробуємо проаналізувати історію питання і, головне, відшукати користь для закарпатців від здійснення цих ідей.

Передусім розглянемо нинішню організаційну структуру греко-католиків в Україні.

Загальновідомо, що Католицька, або Вселенська, церква, складається із двох умовних частин – Римо-католицької церкви та Східнокатолицьких церков (греко-католицизм і ін.), які перебувають під юрисдикцією Святого Престолу. Ці частини є нерівними, передусім за кількістю вірників і територіальним поширенням у світі: перша налічує близько одного мільярда 133 мільйонів вірників, друга – десь 17 млн 170 тисяч. У Римо-католицькій церкві домінує латинський (римський) обряд богослужінь.

У свою чергу Східнокатолицька церква є об'єднанням 22 окремих церков, організаційно незалежних і підпорядкованих Папі Римському. Виділяють 8 груп східних обрядів, які належать до двох сімей – Антіохійської та Александрійської. Серед найбільш поширених обрядів – Візантійський: 14 із 22 церков використовують саме його. Застосування східних обрядових традицій є спільним з православним світом.

Становлення східнокатолицьких церков бере свій початок з XII століття. Механізм їх утворення в цілому зводився до відокремлення від давньосхідних християнських церков або православних церков Константинопольського патріархату та перехід під юрисдикцію Папи зі збереженням наявної обрядовості, церковних звичаїв і традицій.

1917 року для управління східнокатолицькими церквами у структурі Святого Престолу утворено окрему Конгрегацію Східних церков, яка є органом, що за своїм статусом відповідає міністерству у світських країнах.

Серед 22 східних католицьких церков є і Українська Греко-католицька церква, а також греко-католицька Мукачівська єпархія, Пітсбургська митрополія (США) та Чеський екзархат, які наразі є організаційно незалежні (кожна з них безпосередньо підпорядкована Святому Престолу), однак класифікуються як русинська греко-католицька церква.

Різниця між цими церквами переважно полягає у двох площинах – структурній та мовній.

Греко-католики Закарпаття, Чехії здебільшого у богослужіннях використовують церковнослов'янську мову, у США – церковнослов'янську й англійську, в Україні – українську. Зрештою, починаючи з ХХ століття Католицька церква мовну проблему вирішила: вона дозволяє використовувати національні мови під час літургій в різних країнах. Не є винятком і закарпатські греко-католики: вони вільно використовують як церковнослов'янську, так і українську, словацьку, угорську мови, задовольняючи духовні потреби вірників різних національностей. Тож можна говорити, що мовної проблеми як такої нема.

Стосовно ієрархії, то тут домінує принцип історизму й функціональності в управлінні. Саме тому 14 із 22 східнокатолицьких церков, використовуючи візантійський обряд, не об'єднані в єдину структуру, а зберігають організаційну незалежність і пряме підпорядкування кожної з них відповідній Конгрегації Святого Престолу.

Такі реалії маємо вже протягом багатьох років, тому порушення питання про організаційне об'єднання саме сьогодні видається незрозумілим.

Трохи історії.

Загальновідомо, що виникнення УГКЦ пов'язане з Брестською унією 1596 року, коли більша частина Київської митрополії на чолі з митрополитом уклали угоду з Папою Римським. Її головні засади були аналогічні до попередніх подібних угод Риму: перехід під зверхність Папи при збереженні обряду. Така позиція примирювала політичну владу Речі Посполитої (до складу котрої належала більша частина сучасної України), католицької за віросповіданням, і місцевим населенням, яке переважно належало до православ'я.

Дальший драматичний розвиток української історії відбився й на греко-католицькій церкві. Протягом XVIII століття у постійних військових кампаніях, учасниками яких були Росія та Польща, церква зазнала утисків, населення й священники десь добровільно, а подекуди примусово поверталися в лоно православ'я. У XIX столітті, за часів імператора Павла I, діяльність греко-католицької церкви частково відновили. Імператор Олександр I управління греко-католицькими приходами вилучив із юрисдикції митрополита та єпископів і підпорядкував спеціальному органу.

З огляду на таке становище Папа Пій VII у 1808 році створив Львівську греко-католицьку митрополію, яка стала правонаступницею митрополії Київської, й існувала поза впливом Росії, адже діяла на території Галичини, належній в той час Австрії.

Двадцяте століття теж наклало свій відбиток на розвиток церкви. Так, 1946 року під час Львівського собору, легітимність якого викликає сумнів, було оголошено про возз'єднання з православною церквою, а діяльність структур УГКЦ заборонили. 1990 року після зустрічі М. Горбачова з Папою Іваном Павлом II відновлено роботу церковних структур, які доти працювали нелегально. Відродилася й Львівська митрополія, поступово просуваючи греко-католицизм на схід країни. Утворилося кілька нових єпархій та екзархатів, також до Києва (2005 р.) перенесли резиденцію глави УГКЦ, одночасно перейменувавши митрополію зі Львівської на Києво-Галицьку.

Виникнення греко-католицизму на Закарпатті здебільшого пов'язане з 1646 роком, коли в Ужгороді 63 православні священники на чолі з єпископом Мукачівським уклали угоду з Папським Престолом, представленим римо-католицьким єпископом угорського міста Егер. Нагадаємо, що історичне Закарпаття належало до складу Угорщини, яка, однак, зазнавши поразки від Османської імперії в битві під Мохачем 1526 року, розпалася на три частини: власне Угорське королівство, яким володіли Габсбурги, Трансільванське князівство – васала Османської імперії, та Центральну Угорщину, яка безпосередньо відійшла до складу Османської імперії. Не оминула така доля й Закарпаття – західна його територія – разом із Ужгородом – відійшла до габсбургського Угорського королівства, решта належала Трансільванії. Поступово, приєднуючи Трансільванію до володіння Габсбургів, греко-католицизм поширювався і на решту території історичного Закарпаття. 1664 року укладено відповідні угоди в Мукачеві, а 1713-го – в Мараморощієті.

Слід зауважити, що з 1646 до 1771 року керував греко-католицькими приходами Закарпаття Егерський римо-католицький єпископ, який з цією метою призначав свого вікарія. А 1771 року була відновлена робота самостійної Мукачівської єпархії, 1775-го її столицею став Ужгород.

В 1818 році із Мукачівської єпархії було виділено Прешовську єпархію, що діяла на території Східної Словаччини, а 1912-го – Хайдудорогську – у Східній Угорщині. Вони й стали з часом базою для утворення нових греко-католицьких церков – Словацької та Угорської.

Після входження Закарпаття до складу Чехословаччини в 1918 році греко-католицька церква в цій країні була організована у складі двох єпархій – Мукачівської і Прешовської. При цьому обидві набули прямого підпорядкування Риму і не входили до тодішньої церковної католицької структури Чехословаччини.

Зважаючи на масове переселення русинського населення Закарпаття і Східної Словаччини до США, 1924 року було вирішено організувати Пітсбургський греко-католицький екзархат. 1969 року на його базі утворили Пітсбургську митрополію, яка об'єднує єпархії Парми, Пасаїка, Фенікса й підпорядкована Папі.

Після приєднання Закарпаття до СРСР греко-католицьку церкву заборонили. Аналогічна ситуація склалася і в Чехословаччині.

З 1980-го діяльність Прешовської єпархії відновлено; з 2008-го її статус підвищено до митрополії, підпорядкованої Ватикану, до складу якої увійшли новоутворені єпархії Кошиць і Братислави.

Мукачівська єпархія поновила свою діяльність 1990 року. Вона досі не підвищена в ранзі, однак залишається в попередньому статусі, зберігаючи право *sui iuris* і пряме підпорядкування Папі.

Таким чином, аналізуючи історичні факти, доходимо висновку, що діяльність Мукачівської греко-католицької єпархії в сучасному режимі є історично виправданою.

Розвиток греко-католицизму в Україні відбувався неодноразово і не за єдиними схемами. Так склалося, що українські землі належали до складу різних держав. Відповідно історія розбудови церковної ієрархії не могла не врахувати цих реалій. Відповідні структурні ланки сьогодні діють, виходячи з багаторічної історії їх розвитку. УКГЦ має свою багату історію. ГКЦ Закарпаття – свою, яка багато в чому відмінна від загальноукраїнської. І в цьому не варто шукати якоїсь крамоли або ж чергової «страшилки» на тему закарпатського сепаратизму.

Зрештою, світ знає подібні приклади. Напевно, у Франції нікому б і на гадку не спало вважати проявом сепаратизму пряме підпорядкування

архієпископства Страсбург чи єпископства Мец Святому Престолу, так само як і ряду архієпископств і єпископств в Італії, Хорватії, Угорщині тощо.

Сьогодні, коли ми забуваємо про свою історію, часто руйнуючи її духовні й матеріальні пам'ятки, коли регіон і Ужгород, як його центр, стрімко втрачають позиції важливого і самобутнього центру політичного, економічного і суспільного життя на мапі України, свідомому закарпатцю варто задуматися про майбутнє. Окрім іншого, спробувати відповісти собі на питання: якщо наші предки боролися кілька століть у чужоземних державах за збереження власної ідентичності, постійно піднімаючи статус міста, краю, то чому у власній державі ми маємо втратити позиції?

Запобігаючи полеміці щодо «сепаратистського» погляду, зауважу: патріотизм до свого краю аж ніяк не свідчить про нестачу його до держави. У багатьох розвинених країнах світу це зрозуміли давно і схвально ставляться до так званого «локал-патріотизму», виходячи з позицій: розвинена община – розвинений регіон – розвинена держава.

Зрештою, у загальнодержавному вимірі наявність двох рівноправних структур у такій важливій організації, як Католицька церква, може йти на користь. Слід тільки вміло скористатися цим, відстоюючи національні інтереси на міжнародній арені. Ватикан і його органи традиційно вважаються надпотужними світовими центрами, зокрема й у відстоюванні інтересів своїх союзників. А взірцева реставрація Ужгородської резиденції єпископа на тлі повного архітектурного безладу має стати лише одним із практичних прикладів такого вмілого провадження діалогу. Можливо, актуальним є також питання про розвиток греко-католицьких структур на Закарпатті через утворення Ужгородської митрополії у складі, скажімо, ужгородської архієпарії, мукачівської, хустської та берегівської єпархій. Усі об'єктивні фактори для цього є – історія, число прихожан, розбудова церковної інфраструктури.

Варто також зауважити, що незграбне втручання в церковне життя може завдати набагато більше реальної шкоди, ніж уявної користі. Маніпулювання термінами на кшталт подолання прикрого анахронізму, штучний поділ поміж греко-католиками при описі факту наявності двох паралельних церковних структур, є невиправданим невіглаством.

То все ж таки, приєднання закарпатських греко-католиків до української греко-католицької церкви – це відновлення історичної справедливості чи черговий крок до провінціалізації Закарпаття?

Ален Панов,
Юрист, дипломат, кандидат історичних наук